

Glavni urednik
Zoran Hamović

Urednik
Zoran Paunović

Likovni urednik
Milena Lakićević

© Clio, 2018. Sva prava za izdanje na srpskom jeziku zadržana.
Ova publikacija, u celini ili delovima, ne sme se umnožavati,
preštapavati, pohranjivati u memoriju kompjutera ili na bilo koji
način prenositi – elektronski, mehanički, fotokopiranjem, snimanjem
ili na drugi način – niti može na bilo koji način ili bilo kojim sredstvima
biti distribuirana bez odobrenja izdavača.

Naslov originala
Mihail Sebastian
DE DOUĂ MII DE ANI...
Cu o prefață de Nae Ionescu
Studiu introductiv, fișă bibliografică și referințe critice de Lucian
Pricop

© Editura Cartex București 2015

All rights reserved by and controlled through Editura Cartex București.

© of the translation: S. Fischer Foundation by order of TRADUKI

Mihail Sebastijan

**VEĆ DVE HILJADE
GODINA...**

S predgovorom Naja Joneskua
*Uvodna studija, bibliografska beleška i
kritičke reference*
Lučijan Prikop

Preveo s rumunskog
Đura Miočinović

Beograd, 2018

Sadržaj

Prolegomena za jednu estetiku konflikta	
Slučaj <i>Već dve hiljade godina...</i>	
<i>Lučijan Prikop</i>	7
Predgovor <i>Naja Joneskua</i>	17

Već dve hiljade godina...

Prvi deo	43
Drugi deo	72
Treći deo	142
Četvrti deo	207
Peti deo	240
Šesti deo	263
Biobibliografska beleška	291
Kritičke reference	296
Prevodiočeva napomena	301

Prolegomena za jednu estetiku konflikta Slučaj *Već dve hiljade godina...*

Već dve hiljade godina... je roman. Ovo uvrštavanje u književni žanr, tako popularan u rumunskom međuratnom periodu, deluje kao banalno i redukcionističko podilaženje. U isto vreme, *Već dve hiljade godina...* je jedan skandal, jedna etapa u istoriji rumunskog antisemitizma. U procesu međurasnih sukoba, *Već dve hiljade godina...* je delo inkriminišuće za pokret rumunskih razočaranih intelektualaca. Revoltirajuć za racionalnog čoveka, sudar između političkog i književnog doveo je do pojave jedne druge grupe pristalica, koja se takođe mogla pravdati ideološkim instrumentarijumom: Jevrejin – žrtva, pisac – eksponent rumunskog sramoćenja. Svi ovi zaključci samo taksonomijski uspostavljaju istorijsko pozicioniranje kritike romana koji se prvi put pojavio 1934. u izdanju izdavačke kuće Editura Nacionala-Čornej iz Bukurešta.

Ipak, pre nego što će knjiga dospeti u knjižare, postoji istorija jednog rata. Za razumevanje tog rata, vredni da se podsetimo nekoliko činilaca s gradilišta ovoga romana.

Mihail Sebastijan je počeo da piše roman u periodu pripremanja svog pariskog doktorata, 1931, i završio ga 1933. Još kad je počeo da radi na romanu, zamolio je Naja

Joneskua da napiše predgovor, koji mentor svom učeniku predaje nakon tri godine, u proleće 1934.

Ono što je čudno (ali i simptomatično) jeste to što Naje Jonesku nije pročitao roman u trenutku u kom piše svoj tekst, ali je poznao problematiku iz brojnih peripatetičkih trenutaka koje je evocirao Sebastijan. Zgrožen tekstom, Sebastijan odlazi kod Mirče Elijadea i ispoveda se. U svojim *Memoarima*, Elijade beleži: „Sebastijan je bio bled, gotovo izobličen. Doneo mi je predgovor: 'To je tragedija. Smrtna presuda.' dodao je, pružajući mi profesoro-
rov rukopis.“¹ Zašto Sebastijan ne odustaje od teksta Naja Joneskua sluteći da će izbiti skandal, premda ne toliko zbog samog teksta, koliko zbog njegovog paratekstualnog statusa. Mihaj Zamfir (Mihai Zamfir), u jednom ranijem članku, govori o umnožavanju predgovora za prijateljsko ohrabriranje među našim savremenikima. „Postoje naročito predgovori ili pogovori koje, na molbu autora, pišu treća lica: eto, jedne vrste teksta koja dostiže apsolutnu beskorisnost, dvostruko besmislena – po statusu predgovora i po apsurdnoj upadici u knjigu neznanca. Smatrane nekom vrstom vrhunske garancije, sentencije koje formuliše veliki spoljni stručnjak, predgovori i pogovori napisani na molbu su se poslednjih godina zapanjujuće umnožili; u onoj meri u kojoj se vrednosni nivo tih knjiga urušava, u toj se meri predgovori i pogovori koje potpisuju navodni autoriteti umnožavaju geometrijskom progresijom.“²

---

¹ Mircea Eliade, *Memorii (1907–1960)*, Editura Humanitas, București, 1997, p. 197.

² Mihai Zamfir, „Predgovor“ („Prefața“, în *România literară*, nr. 42/2015).

Treba imati u vidu udaljenost između standardnih očekivanja i onoga što je napisao Naje Jonesku.

Pošto je to bio okvir prvog objavljivanja romana, praćen kritičkim tekstovima (poređanim s jedne ili druge strane bojnog polja), koje su potpisali Mirča Elijade, Mirča Vulkanesku (Mircea Vulcanescu), Đ. Rakoveanu (G. Racoveanu), Tudor Teodoresku-Branište (Tudor Teodorescu-Branište) i mnogi drugi,³ kako to da su i književni kritičari poput Kalineskua (Călinescu), Manoleskua (Manolescu), Marte Petreu (Marta Petreu),⁴ Mihaja Jovanela (Mihai Iovănel)⁵ upali u igru rasprave o jevrejskom pitanju? Na svu sreću, kako godine prolaze, sve više i više politički korektno... Za čitaoca književnosti, a naročito za čitaoca romana, sva ta zbrka oko političkih opredeljenja, raskida popravljivih samo kroz (re-)iteraciju, nije dovoljna za shvatanje zašto je takva konstrukcija ipak fikcija, a ne hronika jednog ratnog dnevnika.

---

³ Videti: Lučijan Prikop, „Intertekstualna osveta“, u: *Kako sam postao huligan* (Lucian Pricop, „Vendeta intertextuală“, in *Cum am devenit huligan*, Editura Cartex, București, 2016, pp. 7–14).

⁴ Dokumentovanost knjige Marte Petreu, *Đavo i njegov šegrt: Naje Jonesku – Mihail Sebastijan* (Marta Petreu, *Diavolul și ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian*, Editura Polirom, Iași, 2009), potvrđuje neporecivi karakter pripadnosti ekstremizmima jednog dela najeovske generacije, uključujući i Sebastijana, hroničara lista *Reč (Cuvântul)*.

⁵ Mihaj Jovanel, u knjizi *Malo verovatni Jevrejini. Mihail Sebastijan: ideološka monografija (Evreul improBakil. Mihail Sebastian: o monografie ideologică*, Editura Cartea Românească, București, 2012), opredeljuje se za dekupiranje ličnosti Mihaila Sebastijana sa osnove međuratnih ideja. Iz toga proističe pregled književnog polja epohe kroz prizmu Mihaila Sebastijana.

Sabiranje ideologija u fikciji, preko likova koji nisu rođeni nego iskrojani po obrascima (S. T. Haim – levičarski internacionalista, Abraham Sulicer – kultura geta, Moris Bire – antisemita psihološkog tipa, Pjer Doganj – Jevrejin nacionalista, Gica Blidaru – autohtonista, Sami Vinkler – cionista, Marin Droncu – bivši huligan), pokazuje jedan zbir predrasuda o pripadnosti kategoriji ideološkog tipa. Junak, u prvoj fazi student Pravnog fakulteta, nailazi na etapu nasilnog isterivanja jevrejskih studenata sa Univerziteta, što kod njega izaziva prave identitartne potrese. Više iz prikrajka, taj lik primećuje način na koji batine koje dobijaju njegove kolege Jevreji oblikuju „Jevrejina“ u njima, čime razvija određenu svest o pripadnosti. Dok su drugi okrutno prebijani, protagonista se ograničava na igru savesti iza prozora-pozicije: „i imam tu žalosnu hrabrost (...) da prozor s kog posmatram svet smatram pozicijom, dok je to samo skrovište, hrabrost da verujem u svoju samoću kao u neku vrednost, kad je to samo neka vrsta nesposobnosti.“

Mihaj Jovanel u tom uzimanju ideološkog kao zapleta vidi novu paradigmu estetskog, gde je *Već dve hiljade godina...* dokaz antikanonske hrabrosti, upravo preko abolicije prvenstva estetike.⁶ Đ. Kalinesku postavlja problem jevrejstva i problem estetike u metaforičku međuzavisnost, ali prijemčivu za nova tumačenja: „To je intimni dnevnik Jevrejina, objektivna i time estetski interesantna“, jer upravo interes u tome da se spozna samoga sebe i daje umetničku notu romanu.⁷

⁶ Mihai Iovănel, *op. cit.*

⁷ Đ. Kalinesku, *Istorija rumunske književnosti od početaka do danas (Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Minerva, București, 1985, p. 964).

Da... To jeste ideološki roman, ali, estetski gledano, u njemu je materija književnosti upravo estetizacija ideologije.

Junaci Mihaila Sebastijana znaju i govore nam da su posebni akteri lakrdije samim tim što verbalizuju svoju egzistenciju. Roman kao književni agregat jeste politički čin, kojim vešto upravlja jedan esteta; uz rizik ponavljanja: u celom zapletu *Već dve hiljade godina...* prisutna je jedna estetika rata. Iako to deluje kao strategija distanciranja od tumačenja više ili manje prijemčivih ideji o piscu koji trpi nepravdu savremenika i istorije, mi samo tražimo razbijanje iluzije tragike, a u korist intertekstualnog čitanja. Na spisku Sebastijanove omiljene lektire prisutan je i Apoliner, pesnik koji se estetski oduševljavao ratom: „Ah Dieu! Que la guerre est joli...” (u pesmi *L'adieu du cavalier*)⁷. Na poleđini istog spiska, figuriraju avangardisti, čitani ali ne i zavoljeni, poput Marinetija iz *Manifesta futurizma*, koji je Valter Benjamin 1936. rezimirao, služeći se *expressis verbis* sintagmom „estetika rata“: „[...] ustajemo protiv ideje da je rat antiestetski. Stoga kažemo: rat je lep zato što, zahvaljujući gas-maskama, užasavajućem megafonu, bacačima plamena i jurišnim kolima, on uspostavlja suverenitet čoveka nad podjarmljenom mašinom [...] Futuristički pisci i umetnici, [...] setite se osnovnih principa *jedne estetike rata (kurziv naš)*, ne bi li tako bila rasvetljena [...] vaša borba za novu poeziju i novu skulpturu!”⁸

---

⁷ Fr. „O, Bože, kako je rat lep!” (*Vitežev ristanak*). – *Prim. prev.*

⁸ Godine 1936, prvu verziju eseja Valtera Benjamina, *L'œuvre d'art à l'époque de sa reproduction mécanisée* objavio je na francuskom Maks Horkhajmer u *Zeitschrift für Sozialforschung*; kod nas

Inače, i bez uspostavljanja ikakve veze i srodnosti između kretanja književnih ideja (avangarde, Frankfurtske škole) i svetskih oružanih sukoba, rat iz 1914.–1918. bio je izvor brojnih slikarskih i spisateljskih proizvoda. Umetnicima svih nacionalnosti rat utiče na oblik dela, doprinoseći stvaranju novih estetskih parametara, koji idu dalje nego avangardistički pokreti. Pozorište i roman se angažuju u jedan nov tip realizma okrutnosti. Proživljena trauma učestvuje u rađanju novih narativnih tehnika (kao u slučaju Selina ili Hermana Broha); u jednakoj meri kult konflikta za ekspresioniste umetnički transgredira u novu eshatologiju, novu Apokalipsu, sa svim obiljem mitskih predstava.

Neporecivo je da je nakon objavljivanja prvog *Manifesta futurizma* i mobilizacije iz 1914, rat dobio estetsku dimenziju, idući do razumevanja sukoba kao umetničkog dela po sebi. To je ono što u knjizi *Prolećni rituali (Rites of Spring)* kaže i Modris Eksteins,⁹ koji u ratnoj organizaciji vidi avangardističku koreografiju. Još je nešto prizvano u algoritam estetičnosti ideološkog, element koji je prepoznao i ovaj kanadski istoričar koji raspravlja o jednoj kategoriji estetskog, o *kiču*:

„Valter Benjamin ide u tom smeru kada kaže da je fašizam 'estetizacija politike'. Ali fašizam je bio mnogo više od estetizacije politike: bio je estetizacija čitave egzistencije. 'Svakodnevni život Nemca biće lep', tvrdi jedan nacistički moto. Nacizam je bio pokušaj da se na lep način lažu nemački narod i svet. Lepa laž je ipak i suština

---

prevedeno kao „Umetničko delo u veku svoje tehničke reprodukcije“, u: *Eseji*, 1974.

⁹ Modris Eksteins, *Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age*, Houghton Mifflin, 1989.

kiča.¹⁰ Kič je i jedna vrsta prevare. On je alternativa svakodnevnoj stvarnosti koja bi inače bila duhovno prazna. Ta alternativa predstavlja 'razonodu' i 'polet', energiju i spektakl i, iznad svega, 'lepotu'. Kič zamenjuje etiku estetikom. Kič je maska Smrti.

Nacizam je bio najviši izraz kiča [...] Nacizam, kao kič, zauzeo je mesto života; stvarnost to dvoje bila je smrt. Treći rajh je bio kreacija 'kič čoveka', to su bili ljudi koji nisu pravili razliku između života i umetnosti, stvarnosti i mita, i koji su videli u svrsi postojanja običnu tvrdnju, lišenu kritike, poteškoće, smisla. Poreklo njihovog senzibiliteta bilo je u površnosti, lažnosti, plagijatu, lažnom i primeni lažnog. Poreklo njihove umetnosti bilo je u ružnom. Preuzeli su ideale XIX veka, avangardističkog početka XX veka i nemačke nacije u Prvom svetskom ratu, te su posredstvom tehnologije – ogledala – prilagodili te ideale svojim ciljevima.

Nemačka, zemlja *Dichter und Denker* (pesnika i mislilaca), zemlja najvažnijih kulturnih ostvarenja savremenog čoveka, postala je u vreme Trećeg rajha dom *Richter und Henker* (sudija i dželata), otelotvorenje kiča i nihilizma.“

Treći rajh, simbol političke i vojne moći, tako se preklapa s jednom estetskom kategorijom. Eto kako instrumentalizacija estetskog od strane političkog stvara ne samo ružnu politiku, nego i estetiku pseudoumetnosti.

Polazeći od interpretativnog algoritma koji smo ukratko predstavili, roman *Već dve hiljade godina...* predstavlja jednu novu estetiku kroz ideološku permanentnost Jevre-

---

¹⁰ Matei Călinescu, *Faces of Modernity: Avant-Garde, Decadence, Kitsch*, Bloomington, 1977, p. 229.

jinove drame i kroz maniju pitanja identiteta. Dnevnički narativni obrazac (roman je napisan u prvom licu) nalik je Židovom obrascu, kako je u više navrata rečeno, i najbolje filtrira radnju, zbivanje kroz autenticističko sito. Tako je reč proživljena vrlo lično, a jevrejstvo (kao logos – u retoričkom smislu) postaje materija u procesu progresivnog osveščivanja. Verbalizovani tok svesti ne može biti prekinut, a ono što, u situaciji jednog sloma, rezultira pri ponavljanju (čak i u dnevniku) jeste simulakrum: „ne možeš nešto prepraviti, a da ne simuliraš.“ Sve što možeš da učiniš je da „kažeš“:

„Ako zaplačem, izgubljen sam. Stisni pesnice, glupane, ako nemaš druge, smatraj sebe herojem, moli se Bogu, reci sebi da si sin mučeničkog naroda, da, da, reci to sebi, udaraj glavom o zidove, ali ako misliš ikad ponovo sebe da pogledaš u oči a da ti obraz ne pukne od sramote, ne plači. Toliko od tebe tražim: ne plači.“

Kakav bi to temeljan primer bio za Ostinovu pragmatičku teoriju¹¹ i, uopšte, za performativne iteracije!

Postoji i jedan drugi konflikt, osim onog između biološke i nematerijalne individue (psihološke, političke): konflikt između pojedinačnog i kolektivnog, između Jevrejina koji živi svoju marginalizovanost i Jevrejina kao predstavnika jevrejstva. Nasuprot tom uopštavanju jeste

---

¹¹ Džon Lengšo Ostin, u: *Kako da stvaraš dela rečima*, (John Langshaw Austin, in: *Cum sā faci lucruri cu vorbe*, Editura Paralela 45, Pitești, 2005) dodeljuje činu govorenja vrednost delanja, sposobnog da utiče na stanja stvari u stvarnosti. Za Ostina, jezik je radnja, u onoj meri u kojoj govornik postupa teleološki: svaki njegov iskaz ima svoj cilj, a svrha je neumitno usmerena na menjanje/popravljanje nekog stanja stvari u realnom svetu. Ostinov aksiom je „Govorim, dakle utičem na stvarnost, ako je već upravo ne kreiram“.

i pamflet pisca predgovora. Naje Jonesku nema ništa protiv pisca Mihaila Sebastijana, nego protiv Josefa Hehtera, koji nije pravo Sebastijanovo ime, nego predstavnik jevrejstva. Naje Jonesku se vara, brka ravni, preklapa virtualne identitete sa stvarnim identitetima: „Istina je da je, otkako postoji svet i otkako postoje Jevreji – pošto, u stvari, Jevreji postoje otkako je sveta – taj narod patio. Iz činjenice njegove stalne patnje, pak, može se tek induktivno, dakle hipotetički, u svojstvu inventara, zaključiti nužnost njegove patnje. A to je nedovoljno. Insistirajući na tome, dakle, kao i Josef Hehter, da će Juda patiti do kraja sveta, ja mislim da mogu da demonstriram da drukčije nije moguće. A pošto to Josef Hehter ne čini, neka Mihail Sebastijan dopusti Gici Blidaruu da ovde kaže ono što nije rekao Josefu Hehteru.“

Nije beskorisno navesti ni činjenicu da glavni lik ne može da se identifikuje imenom, a tu omašku Naje Jonesku rešava na isti performativni način. Ta je rokada Najuu Joneskuu pri ruci. Kako je, ponavljam, verovatno da autor predgovora nije pročitao roman pre nego što je isporučio svoj paratekst, on nije imao načina da primeti da je protagonist jedan kolektivni konstrukt. On postoji kroz svoje odraze i prelamanja u drugim likovima ili u svom virtualnom (psihološkom) dvojniku. On ne pati zbog toga što jeste, već kao zbir raznizanih otisaka i još nečega što takođe pripada tipologiji. Možda jedna od scena sa većim estetskim nabojem, scena kontakta s Jevrejinom Abrahamom Sulicerom, likom-ogledalom kulture mahale, priređuje konstruisanje jednog verskog govora: „Reci 'boli me' na jidišu – i kad si to rekao, zbolelo te je. Tamo ima krvi, toplo je, živo.“

Na jidišu, ne samo zato što ćeš tako moći da razgovaraš sa sličnima tebi, iz sadašnjosti, prošlosti... nego zato što ćemo tako moći da prisustvujemo jednom svetom univerzalno važećem činu, a bol, kao i smrt, trenuci su najveće lucidnosti. Apokalipsa je srodna sa stanjem budne svesti, pa smo tako svi dužni da se žrtvujemo u interesu beskorisnosti: „Štefan Prlja stalno govori o nekakvom istorijskom požaru koji se približava. Utoliko bolje. Imaću šta da ponudim tom požaru.“

Nije tu reč samo o kući koju on gradi sredstvima artifeksa, već i o prelazu ka umetniku. Zamenite u jednom ludičkom eksperimentu ime Štefana Prlje neličnom povratnom zamenicom (se) i ponovo pročitajte te rečenice podsećajući se da se nalazimo u godinama koje prethode Holokaustu.

Lučijan Prikop

Predgovor

Mihail Sebastijan je odlučio da raspravlja o problemu jevrejstva. I to radi na jednom konkretnom slučaju. On bira izvestan istorijski trenutak, nekih poslednjih deset godina naših političkih previranja, i pokušava da u taj okvir smesti život nadanja, borbe i patnje jednog iznenađenog Jevrejina – ali time ništa manje Jevrejina – koji je jedno izvorno biće, možda baš njegovo izvorno biće, Josef Hehter. Josef Hehter se muči. Ali pošto Mihail Sebastijan hoće da reši problem, u smislu da želi da razume zašto se muči i zašto to ne može biti drugačije, Josef Hehter živi lucidno, dakle kao dvojnjak, tu dramu jevrejstva. To dokle taj Josef stiže je pomalo iznenađujuće: pošavši racionalističkim – specifično judaističkim – putem onog ZAŠTO?, naš junak na kraju metodično prihvata statični stav Gice Blidarua koji, budući da je orijentalan, mogu da usvoje i Jevreji (ili, barem, Jevrejin mističar) čim on čini osnovu aritmetizujućeg Spinozinog mišljenja, mada nije ništa manje stran današnjem Jevrejину koji, uklješten u borbi s problematikom svoje rase, hoće da bude borac. Rezultat? Josef Hehter ništa ne uspeva da objasni. Zauzvrat, on zaključuje; zaključuje da Juda pati i muči se, te da drugačije nije moguće.

Međutim, tom zaključku nedostaje nužnost. Istina je da je, otkako je sveta i otkako postoje Jevreji – jer, uistinu,

Jevreji postoje otkako i svet postoji – taj narod patio. Iz činjenice njegove permanentne patnje se, pak, može samo induktivno, dakle hipotetički, u svrhu inventara, izvući nužni karakter njegove patnje. A to je nedovoljno. Tvrdi, dakle, kao i Josef Hehter, da će *Juda živeti u agoniji sve do kraja sveta*, ja mislim da mogu da *demonstriram* da drukčije i ne može biti. A pošto to Josef Hehter ne čini, neka Mihail Sebastijan dopusti Gici Blidaruu da ovde kaže ono što nije rekao Josefu Hehteru.

Tražiti opšte rešenje problema jevrejstva u političkom smislu je operacija lišena smisla. Jer čim Juda pati i *mora* da pati, samo se po sebi razume da će se, koliko god se puta negde, u nekom sukobu, postavi problem jevrejstva, on rešiti u korist patnje Jevreja. (A to nije rešenje!) I rešiće se tako ne zato što su ljudi zli ili nepravedni, već prosto zato što Juda mora da pati. Pošto je to tako, drama jevrejstva i nije politički *problem* – pošto takav problem uvek podrazumeva nekakvo rešenje – već, prosto i jednostavno, *činjenica*. Jevreji, politički, mogu da daju materijal za probleme naroda među kojima žive ili s kojima su u dodiru. Ti problemi, svakako, imaju svoja rešenja – dobra ili loša, ali rešenja. Tako je Španija rešila, ili je mislila da, krajem XV veka, rešava jevrejski problem, time što je prognala Jevreje iz zemlje. Ali to ne rešava problem jevrejstva kao takvog; naprotiv, potvrđuje *činjenicu* jevrejske drame.

To znači: jevrejska drama se ne može razrešiti; stoga što nije nekakav problem, nego fenomen. Ali taj problem može da se spozna, to jest shvati. Kojim putem i kojom metodom? Kad bi jevrejski problem mogao nekako da se razreši, on bi bio fenomen odnosa; sukob bi nastao iz de-

fektnog stupanja u kontakt između Jevreja i drugih ljudi – kontakta koji bi mogao da se popravi, podesi. Kako je, pak, taj sukob stalan, bez obzira na vreme i mesto, ili, ako je taj sukob stalan – kako zaključuje i naš junak i kako smatram i ja – onda nužno moramo da zaključimo da razlozi za sukob počivaju u Jevrejину. Pošto je to tako, metoda indikacija je precizna; ako Jevrejin mora da pati, njegova patnja mora poticati iz njega samog; a pošto je patnja prazna, pošto narušava sklad Božjeg stvaranja, Jevrejin mora biti suštinski bolestan. Odatle sledi da, ne bismo li pronikli u tajnu stalne Judine patnje, moramo da znamo šta znači biti Jevrejin.

Ja znam da uobičajena metoda u istraživanju „jevrejskog pitanja“ nije ova. Antisemiti, na primer, postupaju upravo suprotno: empirijski. Oni, naime, ustanovljavaju da postoji stalan sukob između Jevreja i drugih naroda, sukob koji, u pojedinim trenucima, traži čvrsta rešenja. Usled tih rešenja Jevreji pate, naravno; ali krivica je samo njihova, zato što, otkako postoje, oni čine samo podlosti. Suvišno je da se previše bavim bezvrednošću ove metode. Reći ću samo da ona ne može biti uverljiva; jer njene rezultate mogu isto tako lepo da primene Jevreji protiv antisemita. U stvari: kako antisemiti utvrđuju krivicu Jevreja? U najboljem slučaju – u kom se ne zadovoljavaju samo tvrdnjama – nabrojanjem se citiraju slučajevi, jedan, dva, hiljadu, kada su se Jevreji odavali podlostima. Je li to kakav dokaz? Nije. Zato što na hiljadu loših dela, Jevreji mogu bilo kad da pokažu hiljadu pohvalnih dela. Jesu li oni zločinci? Da. Ali su i dobrotvori čovečanstva. Jesu li oni pljačkaši? Svakako. Ali su i filantropi. Jesu li izdajnici u ratu? Možda. Ali toliko ih ima koji su poginuli jednostavno i časno. I tako dalje. Dakle, ako antisemiti

kažu: „Pravo je da patite, zato što ste zli“, Jevreji mogu da odgovore: „Nije pravo da nas mučite, zato što smo dobri“. Ko je u pravu? I jedni, i drugi. A to znači: ni jedni, ni drugi. Kako to? Zato što njihova metoda dokazivanja nabranjem ne može biti uverljiva.

Natrag, dakle, na drugi metod: Juda se muči. Zašto? Ne postoji tu nikakvo „zašto“. Juda se muči jer je... Juda. Isto kao što Sunce sija, konj ima četiri noge ili zbir unutrašnjih uglova jednog trougla iznosi 180 stepeni, Jevrejin pati – odnosno, suštinski je bolestan. Ali, onda – šta je Jevrejin?

To pitanje nije baš tako jednostavno. Odgovore u svakom slučaju treba pripremiti. Zato, najpre: kada je neko Jevrejin? O tom problemu sam već jednom raspravljao u razgovoru sa I. Froloom, o takozvanim Rumunima katolicima. Razgovor nas nije doveo do jednoglasnog zaključka. Zato što su polazne tačke svakog od nas dvojice bile različite. Naime, nismo se tada razumeli oko pitanja: kada je neko Rumun. Ovde ću se vratiti na objašnjenje mog stanovišta. Utoliko više, ukoliko je objašnjavanje tog pitanja suštinsko za ono čime se mi ovde bavimo. Svojestvo Rumuna, Jevrejina, Turčina ili Nemca je pitanje pripadnosti: pripadaš, dakle, nekom kolektivitetu, nekoj zajednici. To može da se desi na dva načina: subjektivno, činom izjave; objektivno, time što si nosilac određene istorije. Prvi način nije efikasan. Jer nije dovoljno da izjaviš da si judaista, na primer, da bi bio Jevrejin. Štaviše, možeš da izjaviš, možeš da osećaš, možeš da misliš da nisi Jevrejin, a da to ipak budeš. Tako sam već govorio; pripadnost nekoj zajednici nije čin individualne volje; a tako mislim i sada. Neko može da bude u službi neke zajednice, može da joj čini velike usluge, može čak da žr-

tvuje svoj život za tu zajednicu; to joj ga, u osnovi, ničim ne približava. Nemačka je vodila rat zahvaljujući aktivnostima dvojice Jevreja: Habera i Ratenaua. Time, pak, Haber i Ratenau nisu postali Nemci. Služili su, ali spolja; izvan zidova nemačke duhovne zajednice. Je li to nepravedno? To pitanje nema nikakvog smisla: *to je činjenica*. Pošto je to tako, jedini stvarni način da budeš Jevrejin, Francuz, ili šta ja znam šta, jeste da budeš nosilac dotične istorije. Da, sigurno, ova tvrdnja je sačinjena mahom od imponderabilija; i, kao takva, ona će teško biti prihvaćena: naročito u našoj epohi koja tek sada počinje ponovo da dobija smisao imponderabilija. Ali nisam ja kriv za to. Ja ne mogu da rasuđujem bez imponderabilija; i neću; jer samo one su u stanju da direktno izraze i prenesu kompleksnije realitete. Ti si, dakle, Rumun, ili Jevrejin, ili Nemač, ako si plod neke istorije. Prirodan i normalan plod. Pošto, kao u bilo kom životnom procesu, može doći i do izopačenosti; urođenih ili nekih drugih. Čin svesti kojim se izjašnjavaš kao član neke duhovne zajednice – izraza jedne iste istorije – može najviše da *doda* tvom rumunstvu i to intenzitetu i preciznosti tog rumunstva. A možeš da budeš veoma Rumun i bez svesti o tome. Isto kao što je hrast hrast... iako to ne zna. Dakle: Rumun si, ili Jevrejin, ili Grk, ne nekakvom izjavom, nego pokretanjem neke istorije; a taj kvalitet nije – još jednom ću reći – individualan voljni čin, nego *prirodno stanje*.

Josef Hehter ne ingoriše te fundamentalne istine. On ima priliku da ih otkrije čak i u svojoj porodici. U svakom Jevrejinu su aktivna dva momenta: jedan je moment judaističke tradicije, drugi rodne zemlje. Judaistička tradicija je jedna jedina; rodna zemlja – različita. Postoji ruski Jevrejin, kao što postoji i rumunski Jevrejin; ili ne-

mački Jevrejin. To je činjenica, ali činjenica koja stvara zabune. Da je činjenica, to se lako može dokazati. Ima toliko Jevreja koji su napustili rumunsku zemlju. I napustili su je iz nužde, u nevolji, jer niko ne odlazi u svet iz pukog zadovoljstva. Smestili su se po inostranstvu; i, ako su uspeli u životu, nastavili su da nas klevetaju. Čudno, ipak: u njihovim kućama ćeš skoro uvek naći rumunsku sobu; na njihovom stolu često kačamak i sarme... od svinjetine; a u duši neretko senku nostalgije. Što će reći, rodna gruda radi svoje. Ali kako radi? Različitim intenzitetom. U rodbini Josefa Hehtera, na primer, ljudi sa očeve strane, trgovci žitaricama na skeli Braile, u stalnom kontaktu s konkretnom stvarnošću, žive pretežno pod znakom lokalnog; kod onih s majčine strane, zanatlija u dodiru s mrtvom materijom i talmudista koji žive u apstrakcijama, dakle sposobnih da se izmigolje iz geografskih specifičnosti, preteže judaistička tradicija. Josef Hehter to zna. U toj diskriminaciji, pak, leži i poreklo zabuna. Jer misao klizi. U stvari, evo kako neki misle: ako u svakom Jevrejinu postoje dva momenta, onaj tradicionalni i onaj lokalni, onda će dijagram svake osobe biti dat proporcijom u kojoj se mešaju ta dva sastavna momenta. Ali koje su granice između kojih osciliraju ta dva momenta? Teorijski, oni rastu i opadaju u suprotnim smerovima; a granica opadanja može biti nula. Opada geografski momenat do nule u korist tradicije, rumunski Jevrejin postaje čist Jevrejin; opadne li, naprotiv, do nule, momenat judaističke tradicije, onda rumunski Jevrejin postaje čist Rumun. To je asimilistička iluzija; i iluzija tolikih Jevreja koji sebe iskreno smatraju Rumunima i koje ostrašćeni antisemitski pokreti iznenađuju do očajne zapanjenosti. Ali nepravedno. Jer, na neki način, an-

tisemitizam je za njih samo poziv da se prizovu pameti: „Seti se da si Jevrejin!“ Znam, Josef Hehter će se buniti; on će reći: „Zovi me kako hoćeš, ali ja znam da sam čovek s Dunava i da Dunav Braile čini deo mog bića“. Čini li? Nećemo to poricati. Ali u kojoj meri? U sastavnim elementima ljudskog bića ima suštinskih i slučajnih momenata; dubinskih i površnih. Ti li si, Josefe Hehteru, čovek s Dunava Braile? Ne. Nego *Jevrejin* s Dunava Braile. To treba zapamtiti: ta dva momenta, tradicije i mesta, rastu i opadaju u biću Jevrejina; ali dok geografska klima može da zakrži sve do vrlo blizu nule, ona duhovna primećuje granicu osetno blizu nule, ispod koje ne opada nikada. To je ono što Jevrejina čini Jevrejinom, gde god on bio. Tako jeste. I tako mora da bude. Rekao bih, čak, da je tako dobro.

Nacionalnost je, dakle, organsko stanje. Što je čovek življi, to je i nacionalniji. Izjašnjavanje koje sam gore pominjao je i nedovoljno i neefikasno. Dokaz: ima toliko ljudi koji se kategorično izjašnjavaju kao Rumuni, a koji su, uza svu svoju genealogiju bez mane, prestali da budu Rumuni; koji nisu ništa. To su hibridni primerci, u degeneraciji nacije; koji u javnom životu ne stvaraju ništa ili tek formalne vrednosti, pune izveštačenosti; i čija je vitalnost toliko smanjena, da najčešće, u fiziološkom pogledu, nemaju decu. Hajde da primetimo da ta hibridnost uopšte ne napada inteligenciju. Rekli bismo, čak, naprotiv: izoštrava, ponekad do morbidnosti, instrument inteligencije; ali samo one formalne inteligencije, koja ulazi u detalje, analizira i, nesposobna da *razume*, ne može ni da stvara. Imajmo na umu tu korelaciju: logika kao instrument stvaranja, a ne prenošenja istina – odsustvo solidarnosti sa životom – stvaralačka nesposobnost u svakom

pogledu – anacionalni karakter. Primeri? Mogli bi se potražiti među ljudima koji se bave politikom naše današnje države, politikom koja je tako malo nacionalna, tako malo u vezi sa strukturom rumunskog naroda.

Da, ipak, ne insistiramo više na tome. Ti primeri nisu zanimljivi. Kao bilo koji hibrid. I da se vratimo na naše pitanje: „*Kada je, dakle, neko Jevrejin?*“ Po već rečenome, odgovor se razlučuje dovoljno jasno: „*Onda kada živi jevrejsku istoriju; bez obzira na to da li je svestan toga ili ne, bez obzira da li to želi ili ne.*“ To pak znači da, da bismo razumeli šta je Jevrejin, treba da znamo šta je jevrejska istorija.

Rasprava o tom pitanju – priznajem – iziskuje da se učini napor ka objektivnosti. Ali smatram da sam u stanju da ga učinim. I zato se usuđujem da povedem raspravu do kraja. Istorija Jevreja je, za njih, jedan dugačak niz neopravdanih patnji. Za „druge“ su patnje Jevreja tek rezultat pravedne reakcije na sve zlo koje Jevreji donose među narode s kojima žive. Svaka „stranka“ smatra, dakle, da je pravda na njenoj strani. Šta činiti? Ja mislim da je najjednostavnije da, za sada, pitanje pravednosti izostavimo iz naših interesovanja; da ne govorimo, dakle, o „neopravdanim“ patnjama i „pravednim“ reakcijama; nego da govorimo samo o patnjama, o patnjama Jevreja.

Tako, dakle: *Iehuda patet*.*

Zašto?

Krenimo od sirove činjenice, onakve kakvom je doživljavaju i prikazuju upravo Jevreji, u pokušaju da ustanovimo u čemu se sastoji ta patnja. Primećuje se da su

---

* Lat. *Juda pati*. – Prim. prev.

između Jevreja i naroda među kojima su oni živeli oduvek postojala neslaganja i nesporazumi: usled kojih su Jevreji bili podvrgnuti posebnom režimu, iz kog su za njih uvek proisticala patnje. Taj režim je primenjivan na Jevreje i individualno i kolektivno; već prema okolnostima. Ne može se poreći, na primer, opšte osećanje mržnje i prezira narodâ prema Jevrejima, osećanje koje im, makar tek moralno, donosi status parije koji leži u osnovi svih dejstava usled kojih Jevreji moraju da pate. Primitimo, ipak, da napetost između Jevreja i drugih naroda nije konstantan fenomen; i da su česti periodi u kojima vlada potpuni mir u kom jevrejski narod prosperira. Kada Jevreji pate? Kada su Jevreji – da se poslužim njihovim izrazom – progonjeni? U trenucima krize. Ta kriza može biti dvojaka: ona koju izazovu Jevreji i ona koja je izazvana iz drugih, ma kojih razloga.

Veliki i krvavi antisemitski pokreti u Engleskoj s početka modernog doba, na primer, imaju svoje objašnjenje u postupcima Jevreja. Zapravo, kao nosioci kapitalističkog duha, Jevreji su tada u Engleskoj preduzeli razgradnju agrarne ekonomije; ništa prirodnije od toga, dakle, da oštećeni – zemljoposednici i zemljoradnici – uživaoci režima agrarne ekonomije, reaguju. To, inače, nije specifično za Englesku, već opšta stvar; i na tome sam i ranije imao prilike da insistiram. Događalo se, na primer, u staroj Rusiji, da, kad god bi se vlada našla u teškoćama i imala potrebu za nekom diverzijom, organizuje poneki pogrom, lokalni ili širi, prema potrebi. Naročito takve postupke ističu Jevreji ne bi li pokazali da su progonjeni, pa još nepravedno. Jer, kažu oni, objektivno opravdanje za takve pogrome ne postoji. Postoji samo subjektivna mržnja prema nama, a ta mržnja je i uzrok naših patnji.

Hajde da objektivno ispitamo tu tvrdnju. Najpre, pogromi nisu ruski izum i nisu vršeni samo nad Jevrejima. Ako se dobro sećamo, carski Rim je takođe poznavao takve procedure, a njegove žrtve su često bili hrišćani. Da uzmemo samo jedan primer. A taj primer je dovoljan da se ustanovi jedna činjenica, dakle, da kod nejevreja ne postoji jedan jedini smer razvijanja neke napete situacije – ka Jevrejima; znači, svojstvo Jevrejina nije to što na nejevreja deluje kao crvena krpa na bika. Ne svojstvo Jevrejina, nego nešto drugo. Ali šta? Hajde da pokušamo da razumemo.

Istina je da je gorepomenuta procedura bila često primenjivana u Rusiji. Tačno je, opet, da bi takva procedura mogla da se upotrebljava i u drugim zemljama slične političke klime i etosa. Da li to, međutim, dokazuje da je razlog takvih nemira subjektivan? Teško! Vidite, kad je đavo hteo da iskuša prve ljude u raj, on se nije uputio ka Adamu, nego ka Evi. Zašto? Zato što je znao da će Eva lakše da podlegne iskušenju. Isto tako i ruska policija koja je organizovala pogrome; ona je ljudskom gnevu kao cilj nudila Jevreje. Zašto? Zašto ti agitatori nisu dizali ljude protiv Tatara, ili Mađara, ili Francuza? Zašto – pod pretpostavkom da je jevrejska premisa istinita (Jevreji, žrtveni jarac za sve agitatore) – zašto su sva ta huškanja usmerena na Jevreje? To je prosto, reći će se: zato što takva huškanja uvek uspeju i zato što to agitatori znaju. To znaju antisemitski agitatori danas, kao što su to pre nekih 18 vekova znali antihrišćanski agitatori. Vrlo dobro; samo što, u ovom slučaju, u današnjim i svagdašnjim Jevrejima mora da postoji, morao je u hrišćanima od pre 18–19 vekova da postoji *neki objektivni element* koji će učiniti da budu kadri da izazovu javni gnev; potpuno isto kao što

je urođena Evina slabost nju činila kadrom da podlegne đavolovim iskušenjima. Koji je to element?

Gornji podaci obuhvataju osnovni problem psihologije mase. Da bi jedna kategorija ljudi mogla da postane objekat izlivanja masovne teskobe, potrebno je više elemenata. Imajući u vidu činjenicu da takva izlivanja, pošto su dela kolektivne psihologije, najčešće imaju samo neracionalno poreklo, reći ćemo da neku kategoriju ljudi agitatori ne biraju osim:

1. Kada je ta grupa fundamentalno različita od masa među kojima živi;

2. Kada te razlike, osveščene i shvaćene kao razlozi za osećanje superiornosti nad okolnim narodima, imaju za posledicu jedan *voljan* proces otpadništva, koje vodi ka izolovanju dotične grupe čak unutar dotičnog društva;

3. Kada, usled tog izolovanja, život unutar grupe zadobije određene ezoterične oblike, pune misterije za one izvan grupe;

4. Kada ta grupa predstavlja stalnu opasnost po uređenje onih izvan grupe, po duhovnu, političku, društvenu ili ekonomsku strukturu njihovog uređenja.

Ta četiri momenta se potpuno potvrđuju na slučaju progona hrišćana u carskom Rimu. Uistinu, kako svojim načinom života, tako i svojim etosom, po shvatanju sveta i po opštem smislu koji su pridavali egzistenciji i ljudskim postupcima, hrišćani su bili fundamentalno različiti od vladara Rima. Čak i više od toga, svesni vrednosti apsolutne istine u čijoj su vlasti bili, kao Hristovi poklonici, oni su vodili život koji se razlikovao od života drugih, sa svakodnevnom praksom koja je kategorički odstupala ne samo od religijskih praksi i koja ih je prinuđivala da se izoluju, ako ništa drugo, bar da bi se sačuvali od iskušenja

paganskog života; odatle život u zajednicama, zatvorenim i topografski, prava geta u koja nije prodiralo ni najindskretnije oko – ako nije pripadalo iniciranome – pa odatle i tajna koja je okruživala ovaj život i koja je omogućavala najfantastičnije legende. Da li postoji bajka s ritualnim ubistvom? Postoji. Ali zašto se Jevreji žale? Zar nije postojala bajka s hrišćanima koji truju izvore? I nemaju li Jevreji nikakvu krivicu, nisu li oni imali nikakvu ulogu u širenju tih bajki? Eto, dakle, istorija se samo ponavlja. Prema Rimskom carstvu, hrišćani su, pak, ispunjavali jednu funkciju; bili su element koji razlaže rimski poređak. Reći će Hristos: „Dajte caru carevo“. Ali to nije štitilo carstvo od dinamita hrišćanstva. A tu opasnost su vladari osećali – i reagovali su na nju. Reagovali su... pogromima. U pokušaju da to objasne, neki kažu: „To je zato što su hrišćani bili nosioci jednog revolucionarnog pokreta“. Jevreji sami za sebe kažu: „Nas samo nazadni ne mogu da podnesu; samo su nazadni ljudi antisemiti – i to zato što su Jevreji revolucionarni, donosioci progresa“. To je netačno. Jevreji nisu donosioci progresa; između ostalog i zato što... progres ne postoji. Jevreji donose *promenu*, ne progres; a ni to ne uvek. Evo, na primer, danas. Danas je jedina revolucionarna zemlja u Evropi Nemačka. (Italija još uvek nije revolucionarna. A Rusija, koja je s Lenjinom bila formalno revolucionarna – u osnovi nije, pošto marksizam, u odnosu na kartezijski racionalizam, nije ni u kom pogledu revolucionaran – dakle, Rusija, koja je s Lenjinom bila formalno revolucionarna, prestala je da to bude u trenutku u kom je – ili: ako je – stepski čovek Vorošilov kapitulirao pred Staljinom, koji sve više i više postaje čovek tehnike, odnosno *naslednik Petra Velikog*, u tolikoj meri da prati predloge Francuske i *vraća se natrag*

u Evropu.) Dakle, jedina revolucionarna zemlja u Evropi danas je Nemačka – a današnja Nemačka je antisemitska. Nije tačno, dakle, da su Jevreji uvek i svuda revolucionarni ferment. Pa, čak i da je tako, to i dalje ne bi objasnilo razularene strasti protiv njih. Jer nije tačno da se narodi dižu protiv svake revolucije. Ne. Narodi se dižu protiv revolucija onda kada one napadaju njihov narodni genije, njihov etos. A podnose ih – štaviše: podržavaju ih – onda kada idu ka ojačavanju tog etosa. Da se vratimo na naš slučaj: hrišćanstvo u odnosu na rimski genije predstavlja formulu, ako ne baš dijametralno suprotnu – što bi ipak moglo da se tvrdi – u svakom slučaju formulu koja je fundamentalno različita. Rim je morao da shvati, i njegov ga instinkt nije prevario, da je rimska ideja o državi mogla samo da podlegne pod procvatom hrišćanstva. I zato je reagovala. (S koliko uspeha – videlo se. Ali to je neko drugo pitanje.) Eto, dakle, izvora, ili objašnjenja progona hrišćana pod carstvom.

Pitanje je: da li su Jevreji, možda, pred celim svetom, u situaciji u kojoj su se hrišćani nalazili pred Rimskim carstvom?

Hajde da vidimo.

Jevreji su izabrani narod. To mora da prizna ne samo bilo koji Jevrejin, nego i bilo koji hrišćanin. Jevreji su izabrani narod, zato što je s njima Bog sklopio prvi savez. Oni to znaju. Jedan izabrani narod pak treba da ispuni neku funkciju; jer on nije izabran *zbog* nečega, nego – još značajnije – *za* nešto, s nekom svrhom. Ali da bi mogao da ispuni svoju misiju, on mora da se očuva kao izabran narod. To su Jevreji takođe shvatili. Zato, u njihovoj istoriji, još od početka, može krajnje lako da se identifikuje

konstantna težnja ne samo da osveštavaju svoj život, nego i da ga drže čistim od svakog dodira sa onima drugih vera. U svojoj zemlji, kad su je imali, u svim drugim zemljama gde su ih bacale *njihove* nacionalne nevolje ili puki njihov neizdrživi nemir koji ih je uvek terao na putovanja – jer je zapravo jako mnogo Jevreja živelo u dijaspori čak i u doba nezavisnosti njihove države – oni su živeli odvojeno od drugih ljudi, u kruto zatvorenim zajednicama. Svest o superiornosti njihove vere, svest o njihovoj superiornosti kao izabranog naroda hranila je u njima ogromnu taštinu koja je danas, posle tolikih nevolja i patnji, isto tako netaknuta kao što je bila u vremenima najvećeg nacionalnog sjaja (pošto je bilo i takvih trenutaka). Izvesno, Jevreji su oduvek bili strano telo među narodima s kojima su stupali u dodir; pa ako je tačno da „différence engendre haine“ – bili su i omrznuti. Moramo priznati da, ako je taj proces diferencijacije, singularizacije, izolacije danas toliko daleko odmakao, da se između Jevreja i drugih naroda više ne može napraviti ni najprostiji stabilan most, onda taj proces nisu pokrenuli drugi narodi, nego upravo Jevreji. Stari zavet je zakon koji je i naš, hrišćanski; utoliko što ga i mi ispovedamo, trebalo bi dakle da između nas i Jevreja postoji nešto zajedničko: Stari zavet. Pa, ipak, nije. Zato što ono što čini osnovu jevrejskog etosa nije stari zakon, nego njegov komentar. Pa lepo piše da je Tora voda, a Mišra vino. I to ima svoj ogroman značaj. Dogodilo se sa Starim zavetom kod Jevreja ono što je moralo da se desi kasnije sa jevanđeljima kod katolika; ona su nastavila da važe samo pod garancijom crkve (Avgustin), odnosno u svetlosti komentara. Nećemo insistirati, jer stvar je po-

---

* Fr. „razlike izazivaju mržnju“. – *Prim. prev.*

znata: Talmud je preuzeo mesto koje je imala Tora. Ne baš odjednom. Nego uz teške borbe, koje su se okončale tek kada je spaljeno Majmonidovo delo, *More Nebuhim*. To znači u XIV veku. Sve do posle 1300. godine, dakle, borili su se potomci fariseja za nametanje ekskluzivističkog duha, u svojstvu kojeg su Jevreji morali da se drže podalje od svakog kontakta s drugim narodima; bilo da je reč o Persijancima ili Rimljanima, Grcima ili Aleksandrijcima, Arapima ili hrišćanima. U tom trenutku je pobjeda rabanita* bila potpuna; odvajanje Jevreja od drugih naroda potpuno ostvareno.

A kad neko hoće da se drži podalje od tebe zato što te prezire, zato što te smatra nižim od sebe i nedostojnim da s njim budeš u vezi, tvoja reakcija je prirodna: počinješ da ga smatraš neprijateljem; ili, u svakom slučaju, drugačije prirode nego što je tvoja. Proces separacije koji su pokrenuli Jevreji nastavljaju da produbljuju drugi. Tome je doprinelo, ako je još bilo potrebe, još nešto sasvim konkretno. Jevreji su, svakako, mistici; ali su, u isto vreme, racionalisti. Dokaz: Kabala (hasidizam koji je unutar judaizma, u odnosu na racionalizam talmudista, otprilike ono što je u katoličanstvu franciskanstvo u odnosu na tomističku skolastiku, ni izdaleka nije odlučujući činilac u oblikovanju jevrejskog etosa). Od talmudiste, pak, do merača zlata i zelenaša ne postoji ni jedan korak: to je jedna te ista stvar. Jevreji su, dakle, u svim vremenima izvanredno baratali novcem. Ta njihova osobina ih je dovodila u okruženje kraljeva i velikana svih naroda, kojima su često činili izvanredne usluge. Međutim, Jevreji nikad nisu znali, nikad nisu razumeli – i pored svih

---

* Rabinskog judaizma. – *Prim. prev.*

nevolja koje su se sručile na njih – da ne postoji veća nesreća od one da velike služiš za neku nadoknadu. Jer ono čime vladari narodâ mogu da ti uzvrate su privilegije, a privilegije mogu da budu samo izvor nesreće. Privilegije za njihov narod. To izvesno vreme ide. Pa je išlo i njima. U Aleksandriji, na primer, kao i kasnije, u Španiji, privilegije koje su uživali Jevreji bile su toliko značajne da su mnogi prelazili u judaizam samo da bi uživali u koristima toga da si Jevrejin. Ali to ne ide beskonačno. Jer u datom trenutku dolazi do javne krize, a onda se narodna strast upravlja pravo ka privilegovanima. Hoće li te veliki braniti? Veliki u najboljem slučaju daju privilegije – i šta više? – ali da te brane od pokreta javnog mnjenja – to ne. Jevreji stalno zaboravljaju da su bili prognani iz Španije nedugo pošto su učinili ogromne usluge Ferdinandu i Izabeli, kojima su obnovili javne finansije! Eto, dakle, u njihovoj privilegovanoj situaciji – a gde Jevreji nisu imali privilegije? – još jednog elementa procesa izolacije Jevreja, procesa koji sada više ne kreće od Jevreja nego od drugih, mada to, zapravo, nije ništa drugo do posledica rabanitske secesije. Zar to ne objašnjava mnogo toga? Mnogo – ali ne sve.

Svakako, Jevreji su izabrani narod. Ali izabran – za šta? Za to da vladaju Zemljom, kažu oni. To je tvrdnja koja čini svaku raspravu nemogućom. Jer šta to, u domenu konkretne stvarnosti, znači vladati Zemljom? Smatram, zato, da je ispravno da se opredelimo za jednu drugu polaznu tačku. Polaznu tačku koja će biti nešto preciznije i prihvatljivije za celi svet. Koji je to, upravo po mišljenju Jevreja, trenutak kada bi trebalo da nastupi njihova vlast nad svetom? Trenutak kada će se pojaviti Mesija. Dakle, pomerajući malo problem, a da ipak ne promenimo nje-

govu završnu tačku, reći ćemo: Jevreji su izabrani narod, zato što bi među njima, po odluci Gospoda Boga, trebalo da se rodi Mesija. O tome se svi slažemo; Jevreji i hrišćani. Ali odmah zatim otvara se protivrečnost.

Mi kažemo: Mesija je došao. Utelovljenjem Logosa. On je Hristos. Jevreji su bili izabrani narod; izabran za utelovljenje Gospoda Boga. Ali onda kada se to dogodilo, u trenutku u kom je, dakle, ispunio svoju misiju, jevrejski narod je prestao da bude izabran. Zato što je, istina je, stari zakon bio zavet između Boga i jevrejskog naroda; a novi zakon je, pak, zavet između Boga i svih naroda sveta. U Novom zavetu, dakle, postaje izabran svako ko primi novi zakon; izabran između propasti i spasenja. Samim tim: ili Jevreji priznaju da je Mesija došao u liku Hrista, pa onda od tog trenutka oni prestaju da budu izabrani narod (pod kaznom za to što su počinili najteži greh – gordost); ili oni poriču autentičnost Hrista-Mesije, pa time odbacuju svoju ulogu izabranog naroda, onu da budu Božji instrument za spasenje sveta, grešeći ne samo prema svojoj misiji, nego čak direktno protiv Boga.

Na to Jevreji postojano odgovaraju: Hrist je sigurno bio *neko*. Možda čak i prorok. Ali ako tvrdi da je upravo sin Božji ili, u svakom slučaju, Mesija, onda je on prevarrant. Mesija još nije došao. On će doći, sigurno, na belom konju, i tada će početi vlast Izrailja nad celom Zemljom.

Te dve pozicije su nesvodive. Ako bismo, s jedne tačke gledišta koja je u odnosu na obe te pozicije spoljna, pokušali da ustanovimo ko je u pravu, morali bismo da priznamo svoju nemoć. Na svu sreću, pak, za naš problem je potpuno nebitno da se zna na čijoj je strani pravo. Jer u samom nesvodivom karakteru ovih dveju pozicija leži srž našeg problema. Podsetimo se, uistinu, da ono što

mi hoćemo da objasnimo nije ko je kriv u permanetnom sukobu između Jevreja i drugih naroda, nego koje je objašnjenje za permanentnost Izrailjevih patnji.

Dakle: položaj Jevreja je jasan; oni su izabrani narod; narod koji će zavladati Zemljom onoga dana kad se pojavi Mesija. A eto, u Izraelu se rodio neko ko sebe smatra Mesijom. Taj neko, Hrist, koji je samo prevarant, završio je ipak tako što su ga kao sina Božjeg priznali silni narodi među kojima žive Jevreji. On je stvorio novo shvatanje sveta, novu duhovnu strukturu, i ne samo novu skalu vrednosti, nego čak i nove vrednosti. Jedna *hrišćanska* postavka sveta.

Tu počinju teškoće. Jevreji žive usred *tog* sveta, hrišćanskog sveta. Po kom zakonu? Po hrišćanskom zakonu? Po običajima koje je stvorio hrišćanski zakon? Prema uputstvima hrišćanske klime? Ako jesu, onda su se Jevreji odrekli svog zakona, izdali su svoj zavet s Bogom, prestali da budu izabrani narod – štaviše, prestali su da budu Jevreji. Ali ništa od toga se nije dogodilo. Jevreji nastavljaju da budu Jevreji. Šta to znači? To znači da, među hrišćanskim narodima, oni prave zatvorene zajednice i vode život po svom zakonu, drugačijem od hrišćanskog, neprijateljskom prema hrišćanskom zakonu – delu jednog prevaranta. Zaključak? Prateći svoj zakon, Jevreji moraju da sabotiraju hrišćanske zajednice i vrednosti.

Nije ovde reč samo o nekakvom verskom problemu. Istina je da su nevolje i patnje Jevreja dublje i češće u onim vremenima i onim predelima u kojima narodi žive u nekom kategoričnijem hrišćanstvu. Kao što je, opet, istina da je njihova situacija neuporedivo lakša u protestantskim zemljama, jer je protestantizam – posebno u nekim svojim oblicima – obrazac najmanje hrišćanski

u hrišćanstvu i najbliži judaističkoj strukturi. Ali, još jednom, problem nije u prvom redu verski. Ili, tačnije: formalno opravdanje za ovaj permanentni sukob nije verskog karaktera. Reč je o nečem drugom; judaizam ili hrišćanstvo su više nego religije; oni su uobličavajući principi života; postoji judaistička postavka sveta i postoji hrišćanska, bez obzira na to da li se u svesti ljudi i institucija eksplicitno pojavljuje Hrist i Jehova ili ne. Pošto je tako, postoje hrišćanske vrednosti i judaističke vrednosti u svakom aspektu života; bilo da razmišljamo o političkoj organizaciji neke nacije, bilo da se bavimo stvaranjem i cirkulisanjem materijalnih dobara, bilo da je reč samo o shvatanju opšteg smisla postojanja. Na kom god polju da se nađemo, dakle, postoji kategorična „nekompatibilnost temperamenata“ između hrišćana i Jevreja.

Budući tako, pak, razlika za koju smo ustanovili da postoji između Jevreja i hrišćana ide dalje: ovi potonji osećaju ove prve ne samo kao svojevajno izolovane, već i – znate, četvrti od gorepomenutih uslova – kao opasne po hrišćanski poredak. Hrišćani i Jevreji, dva tela strana jedno drugom, koja ne mogu postići nikakvu sintezu, između kojih mir ne može da postoji... osim kroz nestanak jednog od njih.

Juda pati.

Zašto?

Zato što Juda živi među narodima kojima ne može da ne škodi, čak i kad bi hteo drugačije.

Jer od trenutka kada je odbio da prizna Hrista-Mesiju, još dalje se utvrđujući – pravedno ili nepravedno – u svoj kvalitet izabranog naroda, on je samom sebi dužan da ispunjava funkciju koja mu pripada, a to je da razara hrišćanske vrednosti.

Juda pati zato što je rodio Hrista, video ga i nije poverovao. A to još i ne bi bilo previše ozbiljno. Ali poverovali su drugi – mi.

Juda pati – zato što je Juda.

Postoji ipak delovanje kojim su Jevreji pokušali da izbegnu svoju sudbinu. To je cionizam. Taj pokušaj mi ipak deluje potpuno konfuzno. Zasigurno, Jerusalem ostaje magnetni pol jevrejstva. Ali jedan, rekao bih, mističan pol. Jer nostalgичni pozdrav „dogodine u Jerusalimu“ nema ničeg pozitivnog u sebi, nego je pre jedan od onih mitova o kojima govori Sorel, jednako mit kao što je to hilijazam, događaji koji se nikada neće dogoditi, ali koji polarizuju čovečanstvo i koje na čovečanstvo imaju izuzetno snažan uticaj, obavezujući ga da upravlja svoj život prema tim događajima, *kao da će se oni dogoditi*.

Povratak u Jerusalem je za Jevreje, neosporno, jedna stvarnost. On je najsnažnija jevrejska stvarnost. To mistično uverenje po kom će Izrael jednoga dana biti ponovo pronađen u senci hrama je toliko duboko ukorenjeno u biće Jevreja, da oni svoj život u dijaspori vide tek kao privremeno rešenje. Štaviše, kao izmišljotinu. Jer ako Jevreji imaju hramove i kuće za molitvu po svim svojim naseobinama, ipak nije ništa manje stvarno da jedino mesto za molitvu i žrtvu ostaje Jerusalem i da je, *u suštini*, pravi hram – ne surogati iz dijaspore – tamo. Čudno je to stanje duha u kom granični koncept želja, predmet bolnih težnji čitavog jednog naroda postaje prava stvarnost, dok se svakodnevni život raspada u iluzornim prividima – izmišljotinama!

Shvatate dakle koliko je daleko od jevrejske stvarnosti bila misao Teodora Hercla kad je lansirao ideju cionizma. Jevrejska država? Očigledno, ako bi neko uspeo da na jed-

no mesto okupi sve Jevreje s lica Zemlje i da im osnuje državu, problem patnje Jevreja uzeo bi neki drugi oblik; možda bi se čak i rešio. Ali pitanje je: kako osnovati jevrejsku državu? Jevreji su već nekada imali državu. Čak su je imali više puta. Gde je ona? Da nisu, možda, Jevreji čekali Teodora Hercla da otkrije ideju nekakve jevrejske države? To je u najmanju ruku čudno. Jedan običan, normalan narod teži ka državnom životu sasvim prirodno, bez ikakvog svesnog plana; isto kao što molekuli iz prezasićenog rastvora teže da se kristališu. Ali to se kod Jevreja ne vidi. Naprotiv, kad god su imali državu, nisu se smirili dok je nisu rasturili. Da se okonča život u dijaspori? Bessmislica. Jer upravo je život u dijaspori prirodno stanje Jevreja.

Zasigurno, život u dijaspori ne bi bio moguć, raspršenost ne bi mogla da sačuva netaknutim jevrejski narod tako kako ga je sačuvala, da svaki Jevrejin za sebe i svi zajedno nisu, u nekakvoj halucinantnoj napetosti, živeli mističnu viziju zemaljskog Jerusalima. A Jerusalem je, kao što sam rekao, ispunio funkciju polarizatora ne konkretnih individua, nego judaističke duhovnosti i judaističkog etosa. Toliko. Dovoljno da se očuva narod; ali nedovoljno da poveže individue u državu.

I, sad, šta je hteo Teodor Hercl i šta hoće cionizam? Da od Jerusalima oduzme njegov mistični oreol, njegov dosadašnji mitski karakter i da pretvori taj grad u prestonicu države s ministarstvima i javnom bezbednošću? Može biti. Ali time bi se ostvarilo samo jedno sasvim prolazno iskustvo, kako je uvek bilo s jevrejskim političkim naseobinama a, s druge strane, kad bi se Jerusalem konkretizovao, Jevrejima iz rasejanja bi bio oduzet jedini njihov centar okupljanja koji je činio mogućim njihov život do danas.

Cionizam je, bez sumnje, pokušaj da se prekine krug patnje jevrejske sudbine – ali pokušaj koji može da dovede samo do jednog rezultata: nestanka Jevreja kao naroda, rušenjem jerusalimskog mita.

Cionizam? Samoubistvo! I to bi trebalo da bude neko rešenje!

Evo nas, dakle, na kraju. Josef Hehter oseća da Juda pati i da drugačije ne može. Ali Josef Hehter ne razume zašto. To smo pokušali da mu objasnimo. U najsazetijoj i najpoučnijoj formi kojom smo raspolagali. Elementima koje nismo uzeli iz antisemitske orijentacije i literature, nego onim što bi kao repere u rasuđivanju imao jedan Jevrejin; jedan objektivni i lucidni Jevrejin.

Patiš zato što si Jevrejin; prestao bi da budeš Jevrejin u trenutku u kom ne bi više patio; i ne bi mogao da se oslobodiš patnje osim tako što bi prestao da budeš Jevrejin. To je, svakako, mučna sudbina. Ali upravo zato ništa i ne može da se učini: Juda će patiti do kraja vremena.

Protivljenje? Ničemu ne vredi. Ne služi ničemu. Isto onako kao što niko ne može da preskoči svoju senku – Jevrejin ne može da prevaziđe patnju; osim... ako prestane da bude Jevrejin. Ta situacija je utoliko tragičnija jer niko ne može da prestane da bude ono što jeste!

Josefe Hehteru, ti si bolestan. Ti si suštinski bolestan, zato što možeš samo da patiš; i zato što je tvoja patnja prigušena. Ceo svet pati, Josefe Hehteru. Patimo i mi, hrišćani. Ali za nas postoji izlaz, jer mi možemo da se spasimo. Znam, ti se nadaš; nadaš se da će jednoga dana doći taj kog čekaš, Mesija, na belom konju, i da ćeš tada zavladati Zemljom. Nadaš se, Josefe Hehteru. To je jedino što ti preostaje.

A ja ne mogu ništa da učinim za tebe. Zato što znam da taj Mesija neće doći. Mesija je došao, Josefe Hehteru – a ti ga nisi prepoznao. Samo toliko se tražilo od tebe u zamenu za sva dobra koja je Bog imao za tebe: da bdiš. A nisi bdio. Ili nisi video – zato što ti je gordost navukla koprenu na oči.

... Josefe Hehteru, zar ne osećaš da te obuzimaju hladnoća i mrak?

Naje Jonesku

Već dve hiljade godina...

„J'ose non seulement parler de moy, mais parler seulement de moy: je fourvoye quand j'escris d'aulture chose, et me desrobbe à mon subject. Je ne m'aime pas si indiscretement, e ne suis si attaché et meslé à moy, que je ne me puisse distinguer et considerer à quartier, comme un voysin, comme un arbre.“

Montaigne,
(*Essais, De l'art de conférer*)*

---

* „Ja ne samo smem da govorim o sebi, nego da govorim samo o sebi; odlutam kad pišem o nečem drugom, i iskradem se svom predmetu. Nije da sebe volim toliko nametljivo, i nisam toliko vezan i spleten sa sobom, da se ne mogu razaznati i posmatrati sa strane, kao nekog suseda, kao neko drvo.“ Montenj (*Ogledi, O umeću razgovaranja*). Prevela Izabela Konstantinović.

Prvi deo

I

Mislim da se nikad nisam bojao ljudi ili stvari, već samo znakova i simbola. Moje detinjstvo je bilo otrovano trećom topolom iz dvorišta crkve Svetog Petra, misterioznom, visokom, crnom, sa senkom koja bi tokom letnjih noći padala kroz prozor, sve do mog kreveta – crna pantljika koja mi postrance seče prekrivač – prisustvo koje me je zgražavalo, a da ne razumem, da ne pitam.

Ali hodao sam gologlav pustim ulicama grada koji su okupirali Nemci: bele tufne su na nebu pokazivale da prolaze avioni, bombe su padale daleko ili blizu, tu na dva koraka, sa zvukom isprva reskim i kratkim, a potom uz širok odjek.

Ali posmatrao sam nepometen, s hladnom dečjom radoznalošću, kola sa smrznutim Turcima, dok prolaze u decembru ispred kapije, i nikad me pred onim piramidama leševa poređanih kao klade u gomili drva nije potreslo prisustvo smrti.

Ali prešao sam Dunav, u bušnom čamcu, u močvari, ka lipovljanskim selima, i prosto sam zavrnuo rukave košulje kad mi se učinilo da trulo dno više neće izdržati. A samo Bog zna koliko sam loše plivao.

Ne, ne mislim da sam ikada bio plašljiv, iako su mi Grci iz velikog vrta, koji bi nas gađali kamenjem kad bi nas tamo zatekli, svakodnevno dovikivali otkad znam za sebe i uprkos tome što sam odrastao u tom poviku, dobacivanom s leđa poput ispljuvka: „Kukavice čivutska!“

Ali znam šta je strah. To da. Užasavao sam se do grča, do paralize, od malih ništavnosti pored kojih bi drugi prolazili neosetno, ali koje su u moj život navaljivale ogromnih dimenzija, s dubokim predosećanjima. Zalud sam prilazio topoli od preko puta, zalud sam pipao njenu crnu koru i zakrvavljenim noktom kidao iver iz drveta otkrivenog kroz pukotine. „To je samo jedna topola“, govorio bih sebi, leđima oslonjen na nju, da bih je osetio blizu i da je ne bih zaboravio. Ipak bih je zaboravio uveče, kad bih ostao sam u sobi, u krevetu, kao i uvek, u deset sati: sa ulice bi se još čuli koraci prolaznika, prigušeni glasovi, retki povici. Na kraju bi usledila poznata tišina, u ritmu i s gradacijom koje sam poznavao. Uz izvestan napor, uspeo bih možda i sada da se prisetim ta tri-četiri unutrašnja otkucaja s kojima bi započinjala moja noć, istinskih stepenica koje bi me fizički spuštale u mrak i tišinu. Tada bi me senka topole ponovo pronalazila zgrčenog, stisnutih pesnica, širom otvorenih očiju, u želji da vrisnem, a ne znajući ni kako, ni za kim...

*

Čudnovato otkriće juče kod antikvara. Džordž Gising: *La rançon d'Ève*. Knjiga iz neke 1900, čini mi se. Nijedan detalj o autoru (Englez, verovatno). Dobra četiri sata.

Pošto sam je završio, izašao sam na ulicu da kupim večernje novine. Opet je bilo batina, naročito na medicini, i kod nas. Nisam bio ni danas. Čemu?

*

Zaustavio me je na ulici Marčel Vinder, da mi kaže da su ga opet tukli.

„To je osma“, rekao mi je, ne precizirajući da li je to osma tuča ili samo osma rana. Imao je zaista crnu modricu ispod levog oka. Bio je pričljiv, skoro veseo, u svakom slučaju superioran. Svakako, ja nisam bio vredan toga. Čuvao sam se. Čini se da se momci spremaju za 10. decembar, ali Vinder nije hteo sa mnom da podeli detalje.

– Nije to za tebe, momče. Ti imaš neka viša zanimanja. I, slučajno, o, sasvim slučajno, tvoja viša zanimanja te sprečavaju da s nama dolaziš u opasnost. Čista slučajnost.

Vinder gubi vreme. Pogrešio je žicu: nemam takvih taština.

*

Iz jednog maminog pisma koje sam primio danas:

„... A, pogotovo, nemoj da ideš na fakultet. Čitala sam u novinama da su opet počela velika batinanja, a šeširdžijin sin, koji je došao kući, rekao mi je da je kod vas teže nego igde. Pusti druge da se junače. A ti poslušaj svoju majku i ostani kod kuće.“

„Pusti druge da se junače.“ Kad bi mama znala kako to zvuči.

*

I to je sve? Ušao sam ujutru na čas rimskog prava. Niko mi ništa nije rekao. Grozničavo sam hvatao beleške, kako ne bih bio primoran da podignem glavu iznad svog postolja za knjigu. Oko polovine časa, parče zgužvane hartije pada na klupu, pored mene. Ne vidim ga, ne otva-

ram. Neko me glasno doziva po imenu, iza leđa. Ne okrećem glavu. Moj sused s leve strane me pažljivo gleda, bez reči. Ne mogu da podnesem tako usredsređen pogled i podižem oči.

– Izlazi!

Rekao mi je to kratko, odsečno. Ustaje sa svog mesta, pravi mi prostor i čeka. Osećam oko sebe napeto ćutanje. Niko ne diše. Neki gest s moje strane i ta bi se tišina raspukla...

Ne. Izvlačim se iz klupe i nesigurno koračam ka vratima između dva niza posmatrača. Sve se odvija pristojno, ritualno. Samo mi neko pored vrata zavaljuje iskosa pesnicu, koja me pogađa samo polovično. Zakasnela pesnica, družo.

Na ulici sam. Gle, lepa žena. Gle praznih kočija koje prolaze. Sve je na svom mestu: hladno decembarsko jutro.

*

Tražio me je Vinder da mi čestita na jučerašnjem poduhvatu. Ne znam ko mu je to ispričao. I ostavio mi je cedulju da dođem prekosutra u dom. Za svaki fakultet se organizuje po jedna grupa. Momcima je krajnje važno da 10. decembra prisustvuju časovima. Stvar principa, kaže Vinder.

A sve mi je to smrtno dosadno. Voleo bih neku jasnu, veliku, okrutnu knjigu, s mišljenjem koje je suprotno mome, knjigu koju ću pročitati sa žestinom mog prvog čitanja Dekarta. Svako poglavlje je bilo lična borba.

Ali ne: eto mene upletenog u nekakvu „stvar principa“. Smešno.

*

Deseti decembar. Da koračam uspravno, gole glave, po kiši, naslepo, napred, da ne gledam ni desno, ni levo, ni unazad, da ne kriknem, o, naročito da ne kriknem, da pustim da preko mene pređu ulična larva, ljudski pogledi, ovaj uzburkani čas. Tako. Ako zatvorim oči, ostaje samo sitna kiša: osećam njene male kapi na licu, kako vijugaju od arkade do nozdrve, a odande naglo padaju na usne. Zašto ne znam, zašto ne mogu da živim duboki, nepomućeni mir konja dok za sobom vuče prazne karuce, po blatu, kroz oluju?

Ja sam jedan tučen čovek. To je sve što ostaje. Ne boli me ništa i, osim udarca pesnicom ispod kuka, nije bilo nijednog jakog udarca. Taj čovek je imao radoznalo lice, ispod kape. Sve dok nisam video njegovu uzdignutu ruku, nisam verovao da će udariti. Bio mi je stran: video me je prvi put, možda.

Ja sam jedan tučen čovek i svet se nije zaustavio zbog toga. Italijansko-Rumunska banka, preliveći kapital 50.000.000. „Gde Minimaks pazi – vatra ne zalazi.“ Glavni grad Islanda je... Leibović Isidor, gde li je ostao? Ako je stigao do vratanica sekretarijata, izvukao se. Ako ne... Ali gde je, kog vraga, glavni grad Islanda? Ne Kristijanija, gospode, ni Oslo, to je isto...

Ako zaplaćem, izgubljen sam. Ostaje mi još toliko samosvesti da to znam. Ako zaplaćem, izgubljen sam. Stisni pesnice, glupane, ako nemaš druge, smatraj sebe herojem, moli se Bogu, reci sebi da si sin mučeničkog naroda, da, da, reci to sebi, udaraj glavom o zidove, ali ako misliš ikad ponovo sebe da pogledaš u oči a da ti obraz ne pukne od sramote, ne plači. Toliko od tebe tražim: ne plači.

Kad bih znao da će to nešto rešiti, iscepao bih stranicu ispisanu prekjuče. Još jedan takav patetični ispad i – oduštajem od dnevnika. Pitanje je da li mogu mirno, kritički da shvatim to što se sada dešava sa mnom i drugima. Kasnije...

Kažu da se popodne odlučuje o zatvaranju fakulteta do daljnjeg.

II

Juče, na peronu, kad sam izašao iz voza, pod slabim staničnim sijalicama, učinilo mi se da je mama mršavija nego ikad, i ostarela. Bilo je to verovatno samo njeno svagdašnje uzbuđenje, u prvom času ponovnog susreta.

Njeno uzbuđenje... „Imaš li sve pakete? Nisi ništa zaboravio u vozu? Zakopčaj se dobro do grla. Samo kad bismo pronašli kočije...“ Mnogo govori, užurbana, o toliko sitnih stvari, i ne briše suzu s trepavica, iz bojazni da je ne vidim ja.

*

Prva šetnja po gradu. Trijumfalni prolazak Velikom ulicom, između dva niza jevrejskih trgovaca, koji me bučno pozdravljaju, svaki s praga svoje radnje, uz skriveni znak razumevanja.

– Nije to ništa, momci, držite se, dobar je Bog, proći će to.

„Već dve hiljade godina...“, pokušava da mi objasni gospodin Moric Berković (manufaktura i obuća) uzroke naših progona.

Kod berberina, vlasnik preuzima na sebe čast da mi seče kosu i pita me tokom operacije da li imam tragove, ožiljke... najzad... „Vi razumete.“

– Ne, ne razumem ništa.

– A batine?

– Koje batine?

– Batine sa Univerziteta... Zar niste bili tučeni?

– Ne.

– Uopšte?

– Uopšte.

Čovek je zbunjen. Šiša me usiljeno, bez entuzijazma.

*

Porodično veče. Vratila se moja rođaka, Viki, sa svojim mužem, sa svadbenog putovanja. Izgleda da je trudna. Jednog ujaka to zabavlja.

– Ala ste vi bili vredni!

Viki je postidjena, njen muž – ozbiljan.

– Ehe, momče, sada je sada! Dobro se svršilo. Hoćeš, nećeš, raspoložen si, nisi, moraš... znaš onu priču o vozu?

I priča priču o vozu. Svi se bučno smeju. Iz jednog ugla, mama me zbunjena gleda.

Da li bi bilo moguće da budem kao svi oni, debeo, oženjen, zadovoljan trgovac koji nedeljom uveče igra poker i govori svinjarije mladim parovima. Znaš onu o vozu? Ponekad se sa strahom pitam da li je moje bekstvo od njih potpuno.

*

Molio sam mamu da ostanemo kod kuće. Ona radi, ja čitam. Ponekad pogledam preko knjige da je vidim lepu,

smirenu, s najmirnijim čelom koje znam, sa očima malo umornim od starosti. 43? 44? Plašim se da je pitam.

– Kako živiš ti, u Bukureštu?

– Dobro. Zbog čega pitaš?

– Ni zbog čega.

Radi dalje, ne gleda u mene.

– Znaš, mama, ako je preteško da mi šalješ 4.000...

Ništa ne odgovara. Prelazim na drugu stranu stola, uzimam njenu desnu ruku u svoju i upitno je stegnem.

– Kasno je, dečko. Hajde na spavanje.

Trebalo je ranije da naslutim. Stvari su kod kuće loše išle. Nema više para. Rekao sam joj da će mi od sada dve hiljade mesečno biti dovoljno. Stanovaću u domu. Dobro je i tamo, toplo je, čisto, udobno. (Ne bi se reklo da mi veruje – a govorim joj brzo, i sâm zadivljen kvalitetima koje odjednom otkrivam u onoj baraci sa Vakareštija.)

*

Čujem je kako diše tamo u svojoj sobi. Dobro znam da ne spava i da je to namerno ritmično disanje čoveka koji spava tu da bi mene zavaralo i umirilo me.

Kakva detinjarija, koje bi trebalo da me je sramota, a nije. Da u mojim godinama ne mogu da odem od kuće na tri meseca bez tog stezanja u grudima, bez te velike čežnje koja me obuzme i pre nego što je zagrlim pri rastanku. Da me nije stid, otišao bih da je poljubim sada, kao što sam nekada radio noću kad bih se probudio iz ružnog sna. Ružan san: ovaj kofer spreman za putovanje.